

УДК 811.112.2'373.47

А. М. Манзій,
кандидат філологічних наук, доцент
(Хмельницький національний університет)

ФОНОСЕМАНТИЗМ ЕМОТИВІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У цій статті автор наводить результати проведених ним експериментальних психолінгвістичних досліджень фоносемантичних властивостей емоційно забарвленої лексики сучасної німецької мови. Отримані результати підтверджують існування певних правил звукового символізму в мові, зокрема німецькій, що, в свою чергу, допомагає посилити вербальну експлікацію тієї чи іншої емоції.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика не стоїть на місці: постійно народжуються нові ідеї, висувуються неординарні гіпотези щодо функціонування найвищого надбання людства – мови, явища, яке забезпечує процес номінації та комунікації в усіх сферах життєдіяльності людини.

Очевидно, сучасне мовознавство змушено розширити сферу дослідження явищ, прямо чи опосередковано пов'язаних із мовою. З цих причин у дослідженні феномена мови пропонується використовувати нові принципи, згідно з якими передбачаються активні виходи в інші суміжні з лінгвістикою науки, вивчення мови з метою пізнання її носія та різнопланових аспектів процесу мислення людини, поглиблене вивчення широкого кола функцій мови, прагнення до всебічного пояснення мовних явищ [1: 9].

Аналіз досліджень і публікацій. Крім лексичного та граматичного значень, в останні роки у лінгвістиці все частіше стали виділяти в окрему категорію, так зване, фонетичне значення (В. Кушнерик [1], В. Белянін [2], С. Воронін [3], О. Журавльов [4], В. Левицький [5]), яке розуміють як символічне значення звуків [1: 11].

Л. Зіндер зазначає, що фонема, позбавлена змісту, сама собою набуває значення завдяки тому, що вона може матеріалізувати наділені змістом мовні одиниці [6: 9].

О. Потебня розрізняє в слові три елементи: членороздільний звук; значення, передане за допомогою звука; внутрішню природу. Внутрішня форма показує, як людина бачить свою думку. Звук – оболонка, зовнішня форма знака. Репрезентація і звук пов'язані між собою гармонійними асоціативними зв'язками. О. Потебня стверджує, що звук усвідомлюється тільки в готових словах і не одразу: "Тільки по мірі того, як він уживається з відомим значенням слова, людина відкриває в ньому необхідність пов'язати його з конкретною думкою" [7: 121]. Підкреслюється, що членороздільний звук, форма слова проникнені думкою [7: 179].

Мета дослідження – дослідити експериментальним шляхом емоційно забарвлену лексику сучасної німецької мови на основі вибірки з тлумачних словників DUDEN [8] та PONS [9] для підтвердження чи спростування попередньо отриманих результатів [10], що вказували на наявність певного фоносемантичного значення у емотивів.

Викладення основного матеріалу. На думку російського мовознавця А. Міхальова все, що ми знаємо про цей світ, відображено в мовних значеннях – лексичних та граматичних. Граматичні значення втілюють найбільш абстрактні якісні, кількісні, часові та інші категорії. Лексичні – більш конкретні: предмети, дії, стани, ознаки. Така ж велика і наслідувальна здатність звуків мовлення при описі дійсності. Виходячи з цього, логіка підказує, що різні слова, які мають в своєму складі той самий звук, повинні мати щось схоже в своїх значеннях. Але слів і значень так багато, що навіть фахівцю буває досить складно розібратись в цьому, на перший погляд, хаосі. Проте при більш детальному дослідженні стає зрозумілим, що навіть абсолютно неспоріднені слова, які мають тільки один спільний елемент – звук, проявляють певну семантичну тотожність [11].

На матеріалі багатьох мов встановлено, що звукова оболонка може бути в певний спосіб пов'язана зі значенням слова, символічно передаючи його структуру [12: 60]. О. Потебня звертав увагу на вплив фонічних засобів на сприйняття значень лексичних одиниць (зовнішньої форми) і змісту (внутрішньої форми), підкреслюючи нероздільність згаданих понять, їх взаємозалежність і абсолютну відмінність [13: 124].

При реалізації лексичних одиниць у мові, тексті свідомість суб'єкта не відокремлює звукову оболонку слова від його змісту. Отже, слово сприймається цілісно, як певний "звукозміст". Саме тому певні звуки та їхні сполучення фіксуються в мозку людини як реакція на відповідне явище, тобто пов'язуються з чимось "приємним чи неприємним", "сильним чи слабким" тощо. На думку О. Журавльова, експресивна форма не лише підтримує конотативне значення, а й посилює та увиразнює його. У зв'язку із цим лінгвіст зазначив: "Між ступенем конотативної та експресивної виразності слова та ступенем вияву фонетичного значення його звукової форми наявний прямий зв'язок" [4: 133].

І. Горелов [14], В. Белянін [2] продемонстрували зі всією очевидністю, що фонетичним значенням (співзначенням) може володіти не тільки звук, але й слово, й навіть сукупність слів – текст; що

фонетичне наповнення тексту здатне на підсвідомому рівні впливати на хід смислового сприйняття повідомлення.

Німецький психолог В. Вундт, який врахував у своїй концепції теорії мовознавства, психології та етнології, вважав, що мова утворюється несвідомо. Слово, як і будь-яка інстинктивна дія, виникає за рахунок "внутрішнього спонукання". Початкове слово – суб'єктивний продукт внутрішньої дії, й виражає воно не саму уяву про предмет, а те, як ця уява несвідомо впливає на внутрішній світ людини [15: 484].

Наразі, в сучасному мовознавстві існують два погляди на причини виникнення символіки звуків. Прихильники первинного звукового символізму вважають, що більшість стародавніх слів були вмотивовані в тому сенсі, що їхня звукова форма більшою чи меншою мірою моделювала деякі акустичні ефекти, які створювали об'єкти номінації [16: 74-81]. З іншого боку, прихильники секундарного звукового символізму (В. Левицький [17], В. Кушнерик [1]) відстоюють протилежну думку. В. Левицький зазначає, що під звуковим символізмом у лінгвістиці звичайно розуміють наявність зв'язку між планом форми (звучанням) і планом змісту (значенням) лексичної одиниці; хоча у принципі звучання й не має нічого спільного з природою позначуваного словом денотата, однак це ніяк не перешкоджає існуванню "вторинного символізму" [18: 36]. Як зауважує В. Кушнерик, носієві мови властиве прагнення до пошуку асоціативних зв'язків між звучанням слова, яке розвивається згідно з фонетичними законами даної мови, і значенням цього слова. Отже, йдеться про явище народної етимології. Носій мови прагне в подібних випадках знайти ознаку предмета, яка кидається у вічі, щоб зробити її представником цього предмета. Саме цим частково унеможлиблюється довільність зв'язку між звучанням і значенням слова [1: 18].

Вивченням фонетичного значення та специфіки його функціонування у мові займається фоносемантика. Основними принципами фоносемантики, на думку С. Вороніна, є принцип недовільності мовного знака, принцип детермінізму, відображення цілісності, багатоплановості [3: 29-31].

Фоносемантика займається також і дослідженням емоцій, їх експлікацією в мові. У пошуках взаємовідносин між формою мовних одиниць та їхнім значенням, змістом фоносемантика останнім часом розглядає й емотиви як такі, що мають певні самостійні фонетичні значення, які допомагають вербально висловити, посилити ту чи іншу емоцію: радість, страх, розчарування тощо.

Жан Жак Руссо в своїх творах писав про те, що джерела мови знаходяться в емоційно-естетичних переживаннях первісних людей та їхньому вираженні голосом. Моральні якості, які зосереджені в почуттях (любов, ненависть, співчуття, гнів) викликали у первісної людини "природні вигуки", надалі вигуки ставали все більш різноманітними – еволюціонували від вигуків до слів [19: 46].

Проблема форми і змісту в теорії лінгвістики займає сьогодні одне з провідних місць. Важливим аргументом на користь актуальності цієї проблематики виступає той факт, що асоціації зовнішньої форми суттєво впливають на навички відчуття мови, що важливо для психічної оцінки мовної здатності людини.

На основі наших попередніх вибірок із словників були відібрані односкладові іменники, прикметники та дієслова (зважаючи на той факт, що дієслово не може мати менше 2 складів через наявність закінчення *-e(l)n*, до уваги брались корені двоскладових дієслів), які позначають або виражають позитивні та негативні емоції [10]. Були відібрані саме односкладові слова, оскільки саме вони за формою є найбільш близькими до вигуків, відповідно, мають найсильніше експресивне навантаження.

Задля запобігання впливу на експеримент властивих інформантам можливих регіональних, діалектних та професійних якостей, анкети були представлені 3 групам інформантів у Цвікау, Гамбурзі та Франкфурті, загальна кількість опитаних – 30. Щодо цього є низка рекомендацій, наприклад, вважається достатнім використання 20-50 досліджуваних, а збільшення кількості опитуваних не призводить до суттєвого поліпшення результатів [1: 239].

Учасники експерименту – різні за віком, статтю, освітою та фахом носії німецької мови. Завдання учасників нашого експерименту – протягом обмеженого часу, а саме 5 хвилин, оцінити за п'ятибальною шкалою наведені лексичні одиниці, де -2 відповідало значенню "дуже неприємно", -1 "неприємно", 0 "нейтрально", +1 "приємно", +2 "дуже приємно". Надалі було відібрано по 20 та 40 лексем, кожної частини мови, які позначали позитивні та негативні якості відповідно, згідно їхньої оцінки учасниками експерименту. Така кількість обумовлена тим, що негативна лексика переважає в вокабулярі мови, що відзначалося вже раніше у працях вітчизняних і закордонних лінгвістів [20: 219].

Усі відібрані лексеми надалі транскрибувались. За допомогою розрахунків із застосуванням критерію χ^2 , мінімальне значення якого є 3,84 (95% достовірності), 6,63 (99,9% достовірності) були отримані такі дані:

- [u:] з показником χ^2 6,98 має чітко виражене позитивне забарвлення;
- [ʊ] з показником χ^2 6,06 має позитивне забарвлення;

- [y] з показником χ^2 4,04 має позитивне забарвлення;
- [a] з показником χ^2 3,91 має негативне забарвлення;
- [au] з показником χ^2 3,91 має негативне забарвлення;
- [n] з показником χ^2 5,77 має позитивне забарвлення;
- [j] з показником χ^2 5,68 має позитивне забарвлення;
- [k] з показником χ^2 13,76 має чітко виражене негативне забарвлення;
- [d] з показником χ^2 8,71 має чітко виражене негативне забарвлення;
- [ts] з показником χ^2 7,99 має чітко виражене негативне забарвлення;
- [tʃ] з показником χ^2 4,52 має негативне забарвлення;
- [g] з показником χ^2 4,9 має негативне забарвлення.

Варто зазначити, що у співвідношенні кількість лексичних одиниць зі словників DUDEN [8] та PONS [9], які були відібрані інформантами приблизно однакова, що може вкотре підтвердити теорію існування стабільного характерного фоносемантичного значення у певних фонем, яке має свій вплив не зважаючи на приналежність тих чи інших слів до загальноприйнятої або розмовної лексики.

Розмовна лексика та неологізми створюються на базі стандартної за рахунок композицій, отримання нових значень, новостворень/скорочень на кшталт Quot – Quadratidiot, але підґрунтям для надання нового значення слову тут можуть бути асоціація та підсвідоме відчуття мови та її законів мовцем, при чому останнє присутнє також і в першому випадку, що підтверджується результатами проведених нами досліджень нецензурної лексики німецької мови, яка переважно отримала негативне забарвлення за рахунок аналогій, проте у фоносемантичному експерименті має показники фонем χ^2 – близькі до стандартних значень. Тут також можна говорити про фактор вторинного символізму, який виникає в результаті намагання мовців "обнаружить кореляцію между звучанием слова, развивающимся в соответствии с фонетическими законами, и значением этого слова... и тем самым хотя бы частично устранить произвольность связи между звучанием и значением слова" [5: 124].

Для перевірки нашої теорії було вирішено провести другий – абсолютно відмінний за своїм підходом психолінгвістичний експеримент, підґрунтям для якого стала думка О. Журавльова про те, що фонетичне значення не усвідомлюється носієм мови, і тому він не може свідомо ним оперувати, тоді як лексичне значення кожний мовець може пояснити. Тому виявлення фонетичного значення може бути здійснено лише за допомогою спеціальної реєстрації певного роду мовних реакцій носіїв мови. Тоді критерієм вірності є схожість реакцій більшості інформантів [4: 32-33].

Так, на основі отриманих результатів попереднього оцінювання, були відібрані фонем, з найхарактернішими показниками – позитивні та негативні. Надалі були створені штучні односкладові лексичні одиниці типу ПГП (приголосний – голосний – приголосний) – квазілексеми, з виключно негативних та, відповідно, позитивних фонем, при чому, оскільки кількість фонем у мові обмежена, варіанти лексем, які вже представлені в мові як окреме слово або ж як корінь, автоматично відкидались задля чистоти експерименту. Проте велика кількість збігів може бути ще одним доказом існування фоносемантизму в мові, в нашому випадку в німецькій ([dak] – *Dackel*, [kak] – *kakeln*, [gag] – *gaga*).

Таким чином було створено 24 штучні лексичні одиниці, з яких 4 – позитивні та 20 – негативні. Анкети з цими квазілексемами були надані для оцінки +/- 30 інформантам, які брали участь у попередньому оцінюванні, задля чистоти психолінгвістичного експерименту жодних підказок щодо імовірної кількості позитивних чи негативних квазілексем, паралелей чи то антонімічних пар не наводилось, час обмежувався 1 хвилиною. Результати експерименту вражають:

- [u:] з показником χ^2 15,64 має чітко виражене позитивне забарвлення;
- [y] з показником χ^2 6,63 має чітко виражене позитивне забарвлення;
- [a] з показником χ^2 6,42 має негативне забарвлення;
- [n] з показником χ^2 6,57 має позитивне забарвлення;
- [j] з показником χ^2 20,06 має чітко виражене позитивне забарвлення;
- [k] з показником χ^2 4,05 має негативне забарвлення;
- [d] з показником χ^2 5,59 має негативне забарвлення;
- [ts] з показником χ^2 6,04 має негативне забарвлення;
- [tʃ] з показником χ^2 5,07 має негативне забарвлення;
- [g] з показником χ^2 7,04 має чітко виражене негативне забарвлення.

Не зважаючи на істотну відмінність обох експериментів, ми отримали схожі показники. Проте фонема [v] взагалі не потрапила до складу квазілексем, фонема [au] за результатами другого експерименту отримала показник χ^2 1,49, що, на нашу думку, можна пояснити порівняно невеликою кількістю інформантів.

Можна також зробити висновок про існування певної залежності між фонетичною властивістю звуку та його значенням.

Таблиця 1.

Фоносемантичні відповідності на рівні фонетичних ознак		
Поняття	Звук	Ознака
"позитивний"	голосний	напружений, довгий, задній ряд, верхнє підняття
	приголосний	щілинний, піднебінно-альвеолярний; носовий, дентальний
"негативний"	голосний	ненапружений, короткий, середній ряд, нижнє підняття
	приголосний	змичний, білабіальний, дентальний, велярний

Як бачимо результати нашого комплексного дослідження за основними показниками збігаються, як з результатами попередніх досліджень автора [10], так і інших вітчизняних та іноземних учених (В. Кушнерик [1], С. Ертель [21]), що підтверджує вірність отриманих нами раніше результатів, і що, в свою чергу, може бути ще одним підтвердженням існування фоносемантизму у мові, зокрема в німецькій. Звичайно ж не йдеться про існування універсальних правил звукового символізму, які б поширювались на будь-яке слово, будь-якої мови, але автор виходить з теорії недовільності мовного знаку, тому спеціально для полегшення експерименту відбиралась експресивна лексика однієї мови, оскільки експресивне слово завжди звукообразжальне [3: 191].

Висновки. Результати проведених експериментів є ще одним доказом вірності теорії звукового символізму, хоча з поступовим розвитком мови її лексичний склад може змінюватись, оновлюватись за рахунок нових одиниць, проте можна припустити, що при утворенні нових лексичних одиниць збережеться загальна тенденція та, відповідно, якісні показники фоносемантизму в конкретній мові, оскільки звуковий символізм має не універсальний, а виключно національний, специфічний характер [17: 13].

Перспективи. Отримані результати в майбутньому можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях та практичних розробках, зокрема у неймінгу при створенні рекламних слоганів, назв нової продукції, новостворених компаній, що вже практикується в світі, а саме Японії, США, Німеччині. Адже якщо семантико-морфологічно мотивований неологізм має ще і відповідну до значення фонетичну форму, то його загальна вмотивованість тільки посилюється [4: 146].

На завершення варто зазначити, що навіть проведене нами комплексне дослідження звуко-символічності емосемізмів сучасної німецької мови не вичерпує усіх аспектів проблематики фоносемантизму загалом. Більш детальна розробка – в перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах / В. І. Кушнерик. – Чернівці : Рута, 2004. – 416 с. – Бібліогр. : С. 382–415.
2. Белянин В. П. Психолінгвістика : [учебник] / В. П. Белянин. – [2-е изд.]. – М. : Флинта, 2004. – 232 с.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин ; [2-е изд.]. – М. : Изд-во УРСС, 2006. – 248 с.
4. Журавлев А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлев. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1974. – 160 с.
5. Левицкий В. В. К проблеме звуко-символизма / В. В. Левицкий // Психологические и психолінгвістические проблемы овладения языком. – М., 1969. – С. 123–132.
6. Зиндер Л. Р. Общая фонетика и избранные статьи / Л. Р. Зиндер. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, 2007. – 576 с.
7. Потебня А. А. Мысль и язык : собр. тр. А. А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 268 с.
8. DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch. – 6. überarb. u. erw. Auflage / Duden – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Duden-Verlag, 2006. – 2016 S.
9. PONS. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Nachdruck der 1. Aufl. – Stuttgart : Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, 2002. – 959 S.
10. Кушнерик В. І. Аналіз емоційно забарвленої лексики німецької мови (на основі вибірки зі словника DUDEN) / В. І. Кушнерик, А. М. Манзій // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. [наук. ред. В. В. Левицький]. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 266 : Германська філологія. – С. 159–167.
11. Михалёв А. Б. Фоносемантический подход к проблеме семантических прототипов [Электронный ресурс] / А. Б. Михалёв. – Режим доступа : <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=printpage&pageid=1001&scope=page>.
12. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : НОВА КН., 2006. – 512 с. – Библиогр. : С. 424–508.
13. Потебня А. А. Эстетика и поэтика слова / А. А. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
14. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – [2-е изд.]. – М. : ЛКИ, 2006. – 112 с.
15. Вундт В. Психология народов / Вильгельм Вундт. – М. ; СПб. : ЭКСМО : Terra fantastica, 2002. – 861 с.
16. Проблемы мотивированности языкового знака. – Калининград : КГУ, 1976. – 168 с.
17. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Основные итоги / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1998. – 130 с.

18. Левицкий В. В. Семантика и фонетика / В. В. Левицкий. – Черновцы : Изд-во Черновиц. ун-та, 1973. – 103 с.
19. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре / Жан Жак Руссо. – М. : Канон-пресс-Ц, 2000. – 542 с.
20. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
21. Ertel S. Psychophonetik. Untersuchungen über Lautsymbolik und Motivation / S. Ertel. Göttingen : Verlag für Psychologie C. J. Hogrefe, 1969. – 230 S.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Манзий А. М. Фоносемантизм эмотивов современного немецкого языка.

В представленной статье автор приводит примеры проведенных им психолингвистических экспериментов фоносемантических свойств эмоционально окрашенной лексики современного немецкого языка. Полученные результаты подтверждают существование определенных правил звукового символизма в языке, что, в свою очередь, помогает усилить вербальную экспликацию той или иной эмоции.

Manziy A. M. Sound Symbolism of the Emotives in Modern German.

The article cites the results of the author's experimental psycholinguistic research of phonosemantic properties in the emotionally coloured German language vocabulary. The obtained results prove the existence of certain rules for the sound symbolism in a language, particularly, German, the very fact that in its turn helps to strengthen the verbal explication of one or another emotion.